

Predrag Milidrag

*O MOGUĆNOSTI(MA) ISTORIJE FILOZOFIJE DANAS**

APSTRAKT: *U članku se razmatraju filozofske pretpostavke istorije filozofije kao filozofske discipline na primeru problema interpretacije međusobno nesaglasnih stavova nekog filozofa. Zaključak je da je ustrojstvo tih pretpostavki onto-teo-loško. Analizira se značaj kriterijuma koherentnosti i sveobuhvatnosti za istorijskofilozofsku interpretaciju. Nakon toga se izlaže zamisao mogućnosti jedne postmetafizičke istorije filozofije kao filozofske discipline kao akumulacije razumevanja sleđenih i nesleđenih puteva mišljenja prošlih filozofa.*

KLJUČNE REČI: *istorija filozofije, onto-teo-logija, postmetafizičko mišljenje.*

Posao istoričara filozofije

Vilard Kvajn, velikan filozofije XX veka, jednom je, navodno u šali, kazao kako postoje dve vrste ljudi zainteresovanih za filozofiju: oni koje interesuje filozofija i oni koje interesuje istorija filozofije. Iako malo nezgrapna, Kvajnova šala zahvata suštinu: postoji razlika između onih koji pokušavaju razumeti i rešiti probleme i onih koji pokušavaju razumeti kako su ih neki drugi razumevali i rešavali. S druge strane, u nekim savremenim filozofskim tradicijama postoji izvesno nerazumevanje toga šta je posao istoričara filozofije, pa se tako može čuti da istoričari filozofije ne nastupaju kao filozofi, sa sopstvenim razumevanjem, već kao advokati mrtvih filozofa.

Bilo kako bilo, sve ovo istoričaru filozofije nalaće da položi račun pred samog sebe i pred svoje kolege filozofe o krajnjim pitanjima rada na istoriji filozofije. Šta je posao istoričara filozofije? Koji je smisao njegovog postojanja? Koji je smisao istorije filozofije kao filozofske discipline? Šta su filozofske pretpostavke rada na istoriji filozofije? Koji su uslovi mogućnosti interpretacije istorijskofilozofskog materijala?

Podimo od najprostijeg pitanja: pred kim je istoričar filozofije advokat mrtvih filozofa, ukoliko to jeste?

* Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (broj 149031D).

Onaj ko pokušava da interpretira misao bilo kog velikog filozofa,¹ gore nabrojana pitanja samo uz krajnji napor može zaobići naprosto zato što interpretirajući filozofe, teško *njih* može zaobići, mada ima i takvih slučajeva. Naime, interpretirajući, na primer Dekarta, istoričar filozofije susreće se s jednom neoporecivom činjenicom: vrlo često sasvim eksplicitno Dekart afirmiše međusobno suprotstavljene tvrdnje. Duša i telo i utiču i ne utiču jedno na drugo, pojam njihovog jedinstva i jeste i nije primaran pojam, volja jeste apsolutno slobodna i nije apsolutno slobodna, ideja Boga jeste agregat savršenstava i nije takav agregat, Bog nužno jeste uzrok samog sebe, iako je nemoguće da bilo šta bude sopstveni uzrok. Istu vrstu primera moguće je naći i kod drugih filozofa.

Kako interpretirati misao nekog filozofa, kod kojeg je u pitanju sama mogućnost koherentne interpretacije?² Neozbiljno bi bilo i pomisliti kako su oni “pravili greške”, da su “previđali” probleme, da su bili “nedosledni” ili da su zaboravljali šta su ranije pisali. Neozbiljno, kažemo, zato što se veliki filozofi uopšte ne bi našli u istoriji filozofije da su sebi dopuštali “greške”, “previde” ili “nedoslednosti”, koje ćemo mi, negde po veličini ispod njihovih kolena, uspešno otkrivati i još uspešnije ispravljati. Da upotrebimo Dekartove reči, “nesmotrena drskost bi bila” i pomisliti kako možemo “uloviti” Platona ili Aristotela, Tomu ili Kanta, Hegela ili Hajdegera u previdu ili grešci. Ukoliko nam se to ipak desi jedini umni, i zato filozofski zaključak, može biti da nešto nije u redu sa našim istorijskofilozofskim razumevanjem njih.

Upravo rečeno ukazuje na prvotnu istinu, dakle prvu u apsolutnom smislu, celokupnog rada na istoriji filozofije: posao istoričara filozofije nije da ocenjuje prošle filozofe, njihovu uspešnost ili neuspešnost, već da pokuša da razume njihovu misao.

No, da li je posao ocenjivanja prethodnih filozofa posao nekog drugog i može li istoričar filozofije ikoga ocenjivati? Odgovori na oba pitanja jesu pozitivni i proizilaze iz razlike između filozofa i istoričara filozofije.

Posmatrano u idealnom slučaju, filozof i istoričar filozofije nemaju isti predmet istraživanja. Kao što smo rekli, filozof pokušava da razumeva probleme i rešenja, istoričar filozofije pokušava da razume druge filozofe.

Filozof je taj koji ima puno pravo da ocenjuje druge filozofe jer sa njima deli zajednički predmet istraživanja – probleme i njihova rešenja. On ima pravo da ocenjuje uspešnost i neuspešnost razumevanja istih problema kod prethodnih filozofa. S druge strane, i istoričar filozofije ima pravo da ocenjuje, ali ne filozofe, već druge

1 U ovom se tekstu ograničavam na probleme istorijskofilozofske interpretacije pojedinih filozofa i nećemo uzimati u razmatranje, osim uzgredno, probleme interpretacije istorijskofilozofskih tokova. Problemi interpretacije pojedinačnih filozofa jesu veći i fundamentalniji i pružaju rešenja za probleme interpretacija tokova u istoriji filozofije.

2 Uzimamo ekstremnu i ne baš čestu ali upravo kod Dekarta delatnu situaciju, da nesaglasnosti nije moguće objasniti promenama filozofovog razumevanja tokom vremena.

istoričare filozofije, da ocenjuje uspešnost njihovih interpretacija, zato što njihov zajednički predmet istraživanja jesu misli prethodnih filozofa.

Vrednovanje filozofa iz prošlosti jeste legitiman filozofski postupak, ali on nikada ne može biti legitiman *istorijskofilozofski* postupak jer postoji suštastvena razlika u relevantnosti istorijske dimenzije: za filozofa ona uopšte ne mora biti relevantna, za istoričara filozofije sve drugo uopšte ne mora biti relevantno, osim nje. Misao svakog filozofa je za nas, nakon njegovog vremena, data kao *a priori* istorijskofilozofska. Filozofu je dopušteno da apstrahuje taj *a priori*, istoričar filozofije živi od njega. Ukoliko ga i on apstrahuje on postaje filozof; on tada može vrednovati prethodne filozofe, ali to više nije istorija filozofije.

I da na ovom mestu parafraziramo Hjuma: da li vrednovanje misli mrtvih filozofa doprinosi boljem istorijskofilozofskom razumevanju njih? Ne. Onda u vatru s vrednovanjem, jer za istoriju filozofije ne sadržava ništa do obmane i varke!

Šta je, dakle, posao istoričara filozofije? Prethodnim filozofijama, savremeni filozof pristupa iz svoga vremena i, s obzirom na svoje saznavne interese, razumeva ih, vrednuje njihove domete i koristi ih za izgradnju sopstvenog razumevanja. Međutim, šta raditi sa svim onim aspektima smisla prethodnih filozofija koji, zbog vezanosti za misaoni kontekst vremena u kojem su nastale, ostaju skrivene za savremenog filozofa, jer je njegov misaoni kontekst često veoma različit? Treba li te aspekte prepustiti zaboravu? Ako je odgovor negativan, zbog čega je takav?

Na ovom mestu pojavljuje se istoričar filozofije. Njegov predmet istraživanja jesu misli prošlih filozofa u njihovom misaonom i istorijskom kontekstu. On se brine oko toga da što više aspekata prethodnih filozofija budu u svem svom bogatstvu na raspolaganju njegovim savremenicima, filozofima. "Bogatstvo prethodnih filozofija", što će reći svi njihovi putevi mišljenja, koje su one otvorile, ali i oni koje su zatvorile, ne samo otvoreni putevi mišljenja koje su kasnije filozofije sledile, već i oni koje nisu sledile. Odavde posmatrano, istorija filozofije javlja se kao istorija sledenih i nesledenih puteva mišljenja.

Govorimo o "putevima mišljenja", tj. putevima razumevanja, jer po njima prošli filozofi jesu veliki i mogu biti relevantni za vremena koja nisu njihova. Danas za istoriju filozofije kao takvu ništa manje nije prihvatljivo, ništa više nije pokazivo; manje jeste puki hronološki sled i groblje prošlih filozofija, više jeste razvoj, napredak i nužnost kretanja misli.

Na istoričaru je filozofije da smisao puteva mišljenja održava otvorenim za sopstveno vreme, ne zarad puke učenosti i mnogoznalaštva, već zarad mudrosti, odnosno rada njegovih kolega i savremenika, filozofa. Posao filozofa nije da bude istoričar filozofije i zato mu je ovaj potreban da bi za filozofa držao otvorenim bogatstvo smisla misli prošlih filozofija, za kojima sam filozof može da posegne u svom radu.³ Odavde se pokazuje da je razlika između njih u sledećem: dok filozofi

3 Ponovo skrećemo pažnju da govorimo o idealnom slučaju, da bismo na jasniji način sagledali

kao mislioci puteva otvaraju puteve mišljenja, dotle istoričari filozofije čuvaju otvorenost tih puteva u svome vremenu. Zato istoričari filozofije jesu čuvari otvorenosti puteva mišljenja, kako sleđenih, tako i nesleđenih.

Dakle, ne tek držati otvorenim smisao koji je misao nekog filozofa imala za njega i njegove savremenike, već, mnogo pre, držati otvorenim smisao njegove filozofije za naše i buduće vreme, pronalaziti u njegovoj filozofiji sleđene i nesleđene puteve mišljenja koje je on otvorio, bez obzira da li ih je on sam bio svestan.

Da upotrebimo jedan, nimalo slučajno, Hajdegerov izraz, da bi raskrili smisao posla istoričara filozofije: *erschliessen*, rasključati, otključati. Istoričar filozofije otključava smisao prošlih filozofija, on njihove puteve mišljenja, otključane istorijsko-filozofskom interpretacijom, posreduje u njihovoj otključanosti *samim tim ključem*, samom interpretacijom. Na taj način, njihov smisao drži otvorenim za sopstveno vreme, odnosno pokazuje njihovu istorijskofilozofsku relevantnost.

Kao čuvar otvorenosti puteva mišljenja mrtvih filozofa istoričar filozofije ne dopušta zatvaranje tih puteva za mišljenje samo, svođenjem prethodnih filozofija na njima strane koncepte. Istoričar filozofije brani otvorenost puteva mišljenja mrtvih filozofa pred svojim vremenom, s jedne strane od istog tog vremena, ali, sa druge, i za isto to vreme. Odbrana od osiromašenja smisla jeste njegov posao i zato je on po svome pojmu advokat mrtvih filozofa. Pred vremenima koja nisu njihova, mrtve filozofe nema ko da brani, osim istoričara filozofije.

Nakon što smo ukazali na zasigurno najveću zabludu vezanu za posao istoričara filozofije, da je njegov posao vrednovanje prošlih filozofa, možemo se okrenuti pitanjima s početka teksta. Zato ćemo prvo opisati i analizirati prirodu dosadašnje prakse istorije filozofije kao filozofske discipline, da bismo, zatim, u drugom delu, razmotrili i ukazali na mogućnost njene promene.

Metafizička priroda istorije filozofije kao filozofske discipline

Pristupajući interpretaciji misli filozofa iz prošlosti istoričar filozofije pokušava da *interpretira filozofovo razumevanje* nekog posebnog problema ili celine sveta. Raznolike tvrdnje datog filozofa on posmatra kao međusobno povezane izraze tog razumevanja koji čine jednu stvarnu ili tek nameravanu celinu. Temeljna pretpostavka istoričara filozofije jeste da je tu celinu, odnosno, nazovimo ga, podležeće razumevanje, moguće otkriti interpretacijom, konstruisati ili rekonstruisati. Rečeno implicira pretpostavku da interpretirani filozof jeste koherentan mislilac, da su, dakle, sve njegove tvrdnje o jednom problemu međusobno saglasne ili barem objašnjive, odnosno da uočene nedoslednosti nisu posledica filozofove namere. U prvom slučaju

stvar. U stvarnosti naravno da je svaki filozof i istoričar filozofije i svaki istoričar filozofije i filozof.

možemo govoriti o stvarnoj celini podležećeg razumevanja, u drugom o nameravanoj, ali ne i ostvarenoj celini. Posao istoričara filozofije bi odavde bio da – otkrivanjem ili (re)konstruisanjem – dođe do spomenutog podležećeg filozofovog razumevanja putem istorijskofilozofske interpretacije.

Upravo rečeno važi samo u idealnom slučaju, pošto u dosadašnjoj istoriji filozofije nema filozofa kod kojeg se ne bi mogle naći veće ili manje nedoslednosti, iako kod svakoga od njih postoji pretenzija na doslednost. Ovo implicira da istoričar filozofije zapravo nikad ne “otkriva” podležeće razumevanje, da u istorijskofilozofskom materijalu ono nikada nije dato, već uvek zadato. Istoričar filozofije nije istraživač-geograf, koji na filozofsku kartu ucrtava novootkrivena sama-po-sebi postojeća razumevanja prošlih filozofija. Takozvana “geografija pojmova” jeste samo loša metafizika. Istorijskofilozofska interpretacija uvek konstruiše ili rekonstruiše traženo razumevanje, ona ga uvek iznova izrađuje, otključava ga (re)konstruišući ga. Istovremeno, pretenzija interpretiranog filozofa na doslednost obavezuje i njegovog interpretatora. Pošto uvek (re)konstruiše, istoričar filozofije ne može a da pri tom ne pokušava ili da pokaže kako zapravo nema nedoslednosti ili da ih na neki drugi način otkloni. Izrađujući podležeće razumevanje, on *a priori* pokušava da pokaže kako sve, ma koliko različite tvrdnje, ipak jesu izraz jednog razumevanja. Tvrdnje koje se ne daju uklopiti u razumevanje, tada se nužno posmatraju kao nesuštinske. Koji je smisao ovakvog odnosa prema njima?

Samo je naizgled reč o nečem različitom kada istoričar filozofije potencira uočene nedoslednosti. Uzmimo prvo u razmatranje idealan slučaj, kada bi se nedoslednosti mogle jasno i nedvosmisleno detektovati u materijalu, na primer u vidu dva bezupitno nesaglasna/protivrečna citata. Šta, zapravo, u kontekstu naše teme, znači “potenciranje uočenih nedoslednosti”? To ne može značiti puko konstatovanje njihovog postojanja, jer to *još uvek* nije istorija filozofije. Tek pokušaj razumevanja razloga za njihovo javljanje, razloga zašto interpretirani filozof nije dosledno mislio jeste istorijskofilozofska interpretacija. Pri tom, istoričar filozofije, na osnovu bezupitne nepomirljivosti, očito bi morao odustati od traganja za podležećim razumevanjem. U tom slučaju, međutim, on bi mogao interpretirati razumevanje dotičnog filozofa kao nedoslednog mislioca, odnosno tada bi sama *istorijskofilozofska interpretacija* imala pretenziju da objasni sve tvrdnje i da na taj način ona preuzme funkciju podležećeg razumevanja. Time istoričar filozofije sopstvenom vremenu predočava razloge javljanja detektovanih nedoslednosti i time ostaje advokat. Slobodnije rečeno, i kada je đavolji advokat, istoričar filozofije brani mrtve filozofe, jer ih uvek interpretira s obzirom na (stvarne ili) nameravane domete *njihove* misli. Sve je ovo očito ukoliko se prisetimo hermeneutičke filozofije. Skoro uvek od same interpretacije zavisi koja će se mesta javiti kao međusobno nesaglasna.

Razmotrena situacija potenciranja nedoslednosti ukazuje na suštastvenu ulogu istorijskofilozofske interpretacije, potvrđujući tezu da istoričar filozofije uvek (re)kon-

struiše smisao datog materijala. Istovremeno, ona ukazuje na još jedan samoočigledan i zato lako previdiv momenat: ne mogu se nedoslednosti ili bilo šta drugo interpretirati ukoliko sama interpretacija barem ne pretenduje na koherentnost. Dotična pretenzija javlja se bez obzira na to da li ona postoji i kod interpretiranog filozofa; nedosledna interpretacija naprosto ništa ne objašnjava. U kompleksu koji čine istorijskofilozofski materijal i istorijskofilozofska interpretacija, zahtev za koherentnošću jeste neizbežan i zato ga određujemo kao prvi apriorni zahtev koji se postavlja pred pokušaj svake istorijskofilozofske interpretacije.

Kazali smo da se zahtev za koherencijom javlja na dva mesta: kod interpretiranog filozofa i kod istorijskofilozofske interpretacije. Do sada smo pokušavali da ustanovimo njegovu prisutnost i status; sada se okrećemo njegovom smislu.

Očit je razlog za javljanje koherencije kod interpretiranog filozofa: istorija filozofije jeste (bila) istorija metafizike kao onto-teo-logije. U toj istoriji, filozofi koji je čine bili su ogromnom većinom sistemski mislioci. Odlika sistemskog mišljenja jeste koherencija, ona je implicirana sistemskim mišljenjem: nekoherentni sistem jeste protivrečnost. Sistemsko mišljenje ujedno jeste i osnova pretpostavke o postojanju podležeg razumevanja kod interpretiranog filozofa, ukoliko je on sistemski mislilac.

Odavde sledi i prvi, metodološki razlog za nužnost zahteva za koherencijom na strani interpretacije. Ako je interpretirani filozof mislio u sistemu, istoričar filozofije kao interpretator njegovih misli ne može pretendovati na istorijskofilozofsku relevantnost svoje interpretacije ukoliko se ne prihvati istog načina mišljenja. Kako *pokazati* da je neki filozof mislio sistemski, osini na sistemski način? Utoliko, sistemsko mišljenje, kada je u pitanju interpretacija sistemskih filozofa, jeste takođe apriorni zahtev koji se postavlja pred pokušaj istorijskofilozofske interpretacije.

Drugi razlog za postavljanje zahteva za koherentnošću pred interpretaciju povezan je sa kriterijumom njene uspešnosti. Za potrebe ovog teksta dovoljno je reći da je, osim po tome što je koherentnija, jedna interpretacija uspešnija od druge po tome što uspeva da pokaže postojanje više veza između pojedinih momenata dotične filozofije i što na bolji način pokazuje njen istorijskofilozofski uticaj. Opisano možemo nazvati kriterijumom sveobuhvatnosti: uspešnija je ona interpretacija koja obuhvata više momenata interpretirane filozofije.

Nekakva zamišljena "tačnost" interpretacije nikako ne može biti kriterijum njene uspešnosti, jer to je ili trivijalni kriterijum ili je kriterijum loše metafizike. Istorija filozofije, kao što smo rekli, nije geografija pojmova, pa odatle niti može otkrivati šta su mislioci iz prošlosti "stvarno" mislili, niti je tačno predstavljanje njihovih misli uopšte interpretacija. Na kraju krajeva, zašto bi za nas bilo bitno samo ono šta su oni "stvarno" mislili? Zašto nam isto toliko ne bi bio važan smisao njihovih misli, kojeg oni uopšte nisu bili svesni? Kompleks materijal-interpretacija, ima dva subjekta, materijal i istoričara filozofije.

Osim kao kriterijum uspešnosti, sveobuhvatnost figurira i kao zahtev koji se postavlja pred istorijskofilozofsku interpretaciju. Pri izradi podležećeg razumevanja a zbog svoje "advokatske" prirode, istoričar filozofije nužnim načinom pokušava da obuhvati sve filozofove tvrdnje. Pošto iz pretpostavke interpretacije proizilazi da je dotični filozof mislio koherentno, zahtev za sveobuhvatnošću ima apriorni karakter: svaka interpretacija *a priori* pretenduje da obuhvati sve momente ma koliko oni bili različiti.

Praksa istoričara filozofije pokazuje nam odnos između sveobuhvatnosti i koherentnosti: što je više nedoslednosti uočeno, to su ustrajniji pokušaji da se one uklone. Kada koherentnost kod datog filozofa nije u pitanju, ili nije uočena, zahtev za sveobuhvatnošću gubi na značaju, iako ne i na snazi, pošto ne postoji principijelni problem u vezi s njenim dostizanjem. Proštije rečeno, sveobuhvatnost interpretacije implicira njenu koherenciju.

Sveobuhvatnost kao apriorni zahtev za istorijskofilozofsku interpretaciju i njome implicirana koherentnost, nisu ograničene samo na sistemske mislioce, pošto su potpuno nezavisne od interpretiranog materijala. I u slučaju Paskala ili Ničea istoričar filozofije pokušava da izgradi jedno podležeće razumevanje, kojim bi bilo moguće obuhvatiti sve bogatstvo ovih nesistemskih mislilaca. Samim tim on pokušava da pruži koherentnu interpretaciju njihove misli, odnosno ni u njihovom slučaju istoričar filozofije ne može odustati od sveobuhvatnosti.

Pred nama su, dakle, dva zahteva koji impliciraju istu stvar: iz sistemskog mišljenja sledi koherencija, kao i iz sveobuhvatnosti. To ne iznenađuje, ako se ima u vidu da sveobuhvatnost i sistemsko mišljenje stoje u odnosu ekvivalencije. Paskal uopšte nema pretenziju da svojom filozofijom (ili "filozofijom", jer to su *Misli*) obuhvati sve, kao što Hegel uvek teži da bude totalan. Primer sa Paskalom nam skreće pažnju na jedan momenat, koji će ubrzo postati odlučujući: moguće je misliti koherentno, a ne misliti sistemski ili sveobuhvatno.

Rezultati dosadašnjeg razmatranja prakse istorije filozofije kao filozofske discipline jesu tri apriorna zahteva koji se javljaju pri svakom pokušaju istorijskofilozofske interpretacije: a) zahtev za koherentnošću, b) zahtev za sveobuhvatnošću i c) zahtev za sistemskim mišljenjem, koji jeste parcijalan, ali se odnosi na interpretaciju nesumnjivo najvećeg dela istorijskofilozofskog materijala.

Filozofija u XX veku pokazala je da su ovi zahtevi momenti metafizičkog načina mišljenja i zato tvrdimo: istorija filozofije kao filozofska disciplina ima onto-teo-loško ustrojstvo, a istoričar filozofije u svojoj biti jeste metafizičar. Princip uma, koji je suvereno vladao filozofijom dva i po milenijuma i dalje suvereno vlada istorijom filozofije kao filozofskom disciplinom, zato što su njene pretpostavke – metafizičke.

Posredni dokaz za rečeno može biti nađen i u filozofiji druge polovine XX veka. Postmoderna se trudi(la) da pokaže kako je moguće misliti i nemetafizički, ali nam nije poznato da je ikada pokušala da pokaže smisao, mogućnost ili stvarnost jedne

posmoderne istorije filozofije. Zato, izrazimo se slobodnije: istorija filozofije jeste ili hegelovska ili uopšte nije istorija filozofije, ali ona *danas* više ne može biti istorija filozofije ni ukoliko je Hegelova.

Iz metafizičke prirode istoričara filozofije vidna je i njegova krajnja, čisto metafizička, pretenzija u čijem se svetlu tri prethodno navedene pokazuju tek kao sredstva za njeno dostizanje. Naime, istorijskofilozofska interpretacija uvek pretenduje na istinitost, pri čemu se koherentnost i sveobuhvatnost mogu posmatrati kao kriterijumi te istinitosti. Istoričar filozofije uvek pretenduje na to da njegova interpretacija ponajbolje, tj. da do kraja otkriva smisao i bogatstvo interpretiranog materijala: interpretacija je “istinitija”, ako je koherentnija i sveobuhvatnija. Već samim tim što je interpretacija uvek (re)konstrukcija, istoričar filozofije ne može a da izradom podležeće interpretacije i uklanjanjem “nedoslednosti” ne pokuša da je učini koherentnom i obuhvatnijom, tj. “istinitijom”.

U čemu se razlikuje ovako shvaćena metafizička priroda istorije filozofije kao filozofske discipline, od nje shvaćene kao geografije pojmova? Pre svega u tome što se ne svodi na tačno predstavljanje, već smisao interpretirane filozofije izgrađuje za svoje vreme, tj. u tome što je povesna. Međutim, u oba “tipa” istorije filozofije vlada onto-teo-loško ustrojstvo. Da li razlika u prisustvu povesnosti nosi i suštastvenu različitost? Naravno da ne. Da li možda *svest* istoričara filozofije o tome da je metafizičar otvara put za različitost?

Svest o metafizičkoj prirodi svakako da nosi nešto drugačije. Ona, naime, istoričaru filozofije otvara mogućnost za susret sa temeljnom napetošću koja vlada *svakim* pokušajem istorijskofilozofske interpretacije. S jedne strane, zbog svoje metafizičke prirode, interpretacija *a priori* pretenduje da bude konačna interpretacija filozofa iz prošlosti, da upravo ona bude ta koja otkriva sve što se može otkriti o njegovom razumevanju. Deo toga jeste i pretenzija da interpretacija bude u stanju da pruži odgovore na sve primedbe koje bi joj mogle biti upućene iz bilo kog vremena. S druge strane, *svest* o metafizičnosti i povesnosti nosi uvid da je svaka interpretacija *a priori* uslovljena vremenom istoričara filozofije, te da nema govora da bi mogla biti konačna. Istoričar filozofije, dakle, pretenduje na to da se nikada neće pojaviti interpretacija bliža “istini” neke filozofije, što će reći sveobuhvatnija (i koherentnija), ali, istovremeno, ima *svest* da hoće. Znajući da je svaka interpretacija povesna, istoričar filozofije pretenduje na dostizanje nepovesne interpretacije.

Istoričar filozofije ne može se odreći pretenzije na sveobuhvatnost i konačnost interpretacije, jer se ne može odreći sopstvene metafizičke prirode, ali *upravo kao istoričar filozofije* on *danas* ne može ni prihvatiti njene posledice, ne može prihvatiti da su njegovo vreme i njegova pozicija nadvremeni, ne može prihvatiti apsolutizaciju sadašnjice. Ukoliko govorimo o njemu kao o čuvaru otvorenosti puteva mišljenja, uočena napetost bi se mogla formulisati na sledeći način: on pretenduje da drži otvorenim sve puteve mišljenja jednog filozofa, iako, pošto ih otvara iz svog vremena

i za svoje vreme, jeste svestan da može otvoriti samo one puteve koji se nadaju otvaranju iz njegovog vremena.

Filozofija u XX veku donela je mogućnost sagledavanja, ali i potenciranje spomenute napetosti. Neki putevi samorazumevanja istoričara filozofije, koji su mu bili i samorazumljivi, sada su zatvoreni, nakon kritike principa uma i sistemskog mišljenja. Dok je za filozofa, danas, nemoguće misliti metafizički, za istoričara filozofije je i dalje nemoguće ne misliti tako. Znači li to da su istoričari filozofije postali nesavremeni? Vodi li rečeno zatvaranju smisla istorije filozofije na početku XXI veka?

Možda će zvučati čudno kada kažemo da ova pitanja za istoriju filozofije kao filozofsku disciplinu nisu ništa novo ili, barem, ne bi smela biti to⁴. Naime, sva su ona sadržana u ključnom pitanju ovog teksta: kako interpretirati filozofiju kod koje je u pitanju sama mogućnost koherentne interpretacije? Nedostatak *mogućnosti* koherencije implicira nedostatak *stvarnosti* zadovoljenja apriornih zahteva za sveobuhvatnošću i sistemskim mišljenjem, odnosno implicira problematizovanje metafizičkih pretpostavki istorije filozofije kao filozofske discipline. Da li je moguća nekoherentna istorijskofilozofska interpretacija? Ako jeste, šta bi ona uopšte bila i koji bi bio njen smisao? Koji bi njen odnos bio prema metafizičkoj prirodi istoričara filozofije? Otvara li takava jedna interpretacija put ka postmetafizičkoj istoriji filozofije?

Ka postmetafizičkoj istoriji filozofije

Ideja o istoričaru filozofije kao čuvaru otvorenosti puteva mišljenja i svest o njegovoj metafizičkoj prirodi tek sada pokazuju svoje potencijale. Istoričar filozofije pred sobom ima samo jedan, slobodno ga nazovimo, kategorički imperativ: puno razvijanje svih puteva mišljenja koje neka filozofija sadrži, kako sleđenih, tako i nesleđenih. Slučaj upitnosti mogućnosti koherentne interpretacije pokazuje da se ovaj imperativ i metafizička priroda (dosadašnjeg) istoričara filozofije nalaze u sukobu.

Metafizička pretenzija na otkrivanje Istine neke filozofije, ne bi li bila pružena njena konačna i "dobro zaobljena" (Parmenid!) interpretacija, kod velikih filozofa naprosto nije moguća. Isuviše toga ostaje van, bez izgleda na sveobuhvatanje, ma koliko se istoričari filozofije trudili oko toga. Rezultat ove pretenzije jeste samooslepljivanje za bogatstvo prošlih filozofija i zatvaranje istorijskofilozofskog uvida u puteve njihovog mišljenja.

4 Ukoliko, ipak, jesu, onda to samo govori o tome da istoričari filozofije nisu dovoljno bili i filozofi, odnosno da nisu reflektovali o tome šta oni zapravo rade, tj. nisu se potrudili da daju odgovore na pitanja sa samog početka ovog teksta, o uslovima mogućnosti istorije filozofije kao filozofske discipline.

Naime, u susretu interpretacije i filozofovih nedoslednih tvrdnji – uvek stradaju tvrdnje: one bivaju tretirane kao nesusštinske, svode se na neke druge i slično, odnosno nikada im se ne dopušta da opstanu kao nedosledne. Ako bogatstvo jedne filozofije dolazi u sukob s interpretacijom i strada od nje, onda je metafizička pretenzija na konačnu/sveobuhvatnu interpretaciju Prokrustova postelja za prošle filozofije. Tvrdnja koja je sa bilo kog razloga ostala izvan interpretacije praktično jeste zatvorena za istorijskofilozofski uvid, jer istoričar filozofije neće istraživati – pošto mu je koherencija važnija – put mišljenja koji je doveo do nje ili koje od nje vodi. Pretenzija na konačnu interpretaciju, umesto da služi otvaranju puteva mišljenja, postaje njihov grobar. Samo vreme iz kojeg se interpretira neka filozofija već samo po sebi jeste Prokrustova postelja za njeno razumevanje; istoričar filozofije se ne mora baš truditi da ta postelja bude što kvalitetnija.

Nadalje, ako je prisutnost (*parousia*) strukturni momenat metafizike kao onto-teo-logije, pretenzija na konačnu interpretaciju uopšte i ne može znati za postojanje nesleđenih puteva mišljenja, pošto oni za nju nisu delatni u interpretiranoj filozofiji, niti su delatni u istoriji filozofije. Za sve puteve koji ostaju izvan interpretacije ona je slepa, jer ih drži za nesusštinske. Sve i kada bi ih videla kao puteve, ona ne vidi kako bi bilo moguće izgraditi jedno istorijskofilozofsko razumevanje njih i doći do njihove relevantnosti za nas. Hajdeger, svojim takozvanim “povratkom” Grcima, jeste pokazao da je to moguće.

Pitanje: *sme li* istoričar filozofije danas žrtvovati bogatstvo misli prošlih filozofija, zarad zadovoljavanja pretenzije svoje prirode na konačnu interpretaciju? Ali i kontrapitanje: *može li* se istoričar filozofije odreći te pretenzije a ostati istoričar filozofije?

Bojimo se da ni na jedno od ovih pitanja nije moguće odgovoriti potvrdno. No, upravo zbog svesti o tome, o svojoj prirodi i napetostima koje vladaju njome, možda je danas, na početku XXI veka, istoričaru filozofije cela stvar ipak otvorenija.

U pokušaju da obezmoća sopstvenu prirodu, istoričaru filozofije možda može pomoći jedan samoočevidan momenat, čiji smisao do sada nije bilo moguće sagledati. Naime, kao što smo rekli, dok sveobuhvatnost i sistemsko mišljenje impliciraju koherenciju, koherencija ne implicira njih. U ovoj samostalnosti koherencije, nadamo se, leži mogućnost za jednu postmetafizičku istoriju filozofije.

Samostalna koherentnost ograničava svoju obaveznost jedino na mišljenje samog istoričara filozofije: on mora misliti koherentno zato što misli. Ona uopšte ne mora biti obavezujuća za sam istorijskofilozofski materijal. Zašto od njega zahtevati koherenciju, ako on *nije* koherentan? Zašto ga ne pustiti da se pokaže u svoj svojoj nedoslednosti i kao takvog ga i interpretirati?

Može li interpretator misliti koherentno, a da njegova interpretacija ne bude takva? Naravno da može ukoliko se odrekne interpretacije u jednini; sasvim je moguće, i koherentno, razvijati različite puteve mišljenja jednog filozofa. *Interpre-*

tacije tih puteva mogu biti međusobno nesaglasne, iako će svaka od njih, u sebi samoj, biti koherentna. Ako je misao filozofa bila polivalentna, onda ni njena interpretacija *ne sme* biti drugačija, odnosno ne može biti jedna i zato govorimo o interpretacijama. Svaka će od tih interpretacija u sebi samoj biti koherentna, jer istoričar filozofije ne može misliti nekoherentno, a ne više zato što je koherentnost nametnuta pretenzijom na konačnu interpretaciju.

Ako je za istoričara filozofije imperativ držati otvorenim što je moguće više puteva mišljenja, onda sveobuhvatnost, koherentnost, konačna interpretacija ili bilo šta drugo, ne sme biti važno, ukoliko je u suprotnosti s ovim imperativom.

Tek iz sadašnje perspektive postaje vidno da na fundamentalnom nivou zapravo ne postoji odnos između koherentnosti i istorijskofilozofskog materijala, odnos koji bi bio važan za interpretaciju. Naime, pitanje koherentnosti tvrdnji interpretiranog filozofa uopšte nije *istorijskofilozofski* relevantno pitanje, već je filozofski relevantno. Uzmimo, na primer, Suarezovo razumevanje večnih istina; kako pokazuju novije i vrlo ozbiljne interpretacije, ono je daleko od doslednog. Da li će zbog toga opasti istorijskofilozofska relevantnost ovog Suarezovog razumevanja? Neće, jer se ona procenjuje na osnovu uticaja na potonje filozofe, na osnovu puteva koje je on otvorio a oni sledili, a ne na osnovu koherencije tog njegovog razumevanja. Dogada se upravo suprotno, nekoherentnost donosi narastanje relevantnosti, jer jednom kada je ona kod Suareza uočena, pokazalo se da je jedan put koji je on otvorio sledio Dekart, da je drugi put, nesaglasan sa prvim, sledio Lajbnic, a da treći sledi moderna logika, kroz prisustvo egzistencijalne pretpostavke u sudovima. Za ove istorijskofilozofske uvide koherencija naprosto nije relevantna.

Iz ove perspektive, evidentirane "nedoslednosti" više se neće pokazivati kao "problemi" kod datog filozofa, koje treba "rešavati" interpretacijom: problemi postoje *ako i samo ako* postoji pretenzija na sveobuhvatnost konačne interpretacije. Bez ove sveobuhvatnosti, nedoslednosti se pojavljuju u istinskom istorijskofilozofskom i njihovoj biti daleko primerenijem svetlu, naime kao potencijalna mesta otvaranja ili zatvaranja puteva mišljenja. Na istoričaru je filozofije da iznese sve ovo pred filozofa iz svog vremena. Tu se njegov posao okončava, a na filozofima je onda da se bore sa ocenjivanjem i (ne)koherentnošću.

Ipak, i dalje opstaje metafizička suština istorijskofilozofske interpretacije, ali kao suštastveno obezmoćena. *Pretpostavka* njenog obezmoćavanja jesu dva pokazana vida slabljenja apriornog zahteva za koherencijom. Prvi vid slabljenja vezan je za interpretaciju i odnosi se na dopuštanje međusobno nesaglasnih interpretacija tvrdnji datog filozofa. Drugi vid se tiče samog materijala, odnosno irelevantnosti koherencije materijala za istorijskofilozofski uvid.

Pri ovakvoj postavci stvari, a s obzirom da sveobuhvatnost implicira koherentnost, slabljenje koherencije ima direktne posledice po pretenziju na sveobuhvatnost. Smisao pretenzije na sveobuhvatnost sada jeste bitno drugačiji. Pošto više nema jedne i

konačne interpretacije, sveobuhvatnost, kako je do sada razumevana, više ne može biti njen kvalitet, niti kriterijum njene uspešnosti.

Sveobuhvatnost dobija izrazito kvantitativni karakter: interpretacija će biti sveobuhvatnija ukoliko sadrži više interpretacija što više puteva mišljenja datog filozofa. Kao i koherencija, sveobuhvatnost prestaje da bude vezana za materijal i postaje isključivo vezana za mišljenje/razumevanje istoričara filozofije.

Prema tome, kvantitativni karakter pretenzije na sveobuhvatnost interpretacije određujemo kao pretenziju istoričara filozofije da za svoje vreme interpretira sve, ne nužno međusobno saglasne tvrdnje datog filozofa (o nekom problemu), kroz jednu ili više, ne nužno međusobno saglasnih interpretacija tih tvrdnji. Drugim rečima, njegova pretenzija bi bila da drži otvorenim sve puteve mišljenja jednog filozofa.

Daleko najvažnija stvar u svemu ovom jeste svest i priznanje da postoje različita razumevanja jednog problema kod interpretiranog filozofa. Ta svest obesmišljava himeru mogućnosti konačne interpretacije, jer besmisleno je govoriti o konačnoj interpretaciji, ukoliko je pokazano da ne postoji samo jedan put mišljenja o datom problemu. Ukoliko bi se ipak insistiralo na njoj, onda se mora dopustiti da u sebi samoj ta konačna interpretacija može biti nekoherentna. Svi putevi mišljenja jednog filozofa jesu kao takvi ravnopravni, jer sve to jesu putevi *njegove* filozofije, čak i ako nisu jednako plodonosni za njeno razumevanje ili razumevanje potonjih filozofija. Kvantitativni karakter pretenzije na sveobuhvatnost utemeljen je upravo na ovoj izvornoj ravnopravnosti.

Pogledajmo ovako okarakterisanu sveobuhvatnost iz još jednog ugla. Rekli smo da bez svih puteva mišljenja datog filozofa nemamo sveobuhvatnu interpretaciju njegove filozofije. Za trenutak se može činiti da to negira kvantitativni karakter sveobuhvatnosti pošto iz rečenog prividno sledi da bismo imali konačnu interpretaciju ukoliko bismo držali otvorenim sve puteve njegovog mišljenja. To je sasvim tačno, ali pod jednim uslovom: sve puteve *u svim vremenima*, prošlim i budućim. Kako to nije moguće, nema opasnosti od ponovnog javljanja iluzije o mogućnosti konačne interpretacije.

Kvantitativni karakter sveobuhvatnosti s jedne strane afirmiše mogućnost pokazivanja do tada nesagledanih puteva dok, s druge, negira postojanje mogućnosti da se to pokazivanje ikada privede kraju. Svako vreme dodaje nova razumevanja prošlih filozofa i, upravo zbog povesne prirode interpretacije, svako vreme mora iznova interpretirati istoriju filozofije. Ponovo Hajdegerov primer, prisustvo neuočenih puteva mišljenja moguće je pokazati i u tekstovima starim 2.500 godina. Odavde, istorija filozofije javlja se kao povesna akumulacija razumevanja sledenih i nesledenih puteva mišljenja prošlih filozofa.

Nipošto se ne sme prevideti da, uprkos svemu, ostaje delatna metafizička suština istorije filozofije kao filozofske discipline. Prvo, ona je delatna unutar svih interpretacija svakog pojedinačnog puta mišljenja. Drugo, pretenzija na sveobuhvatnost i

pri ovakvoj postavci, zadržava jednu metafizičku dimenziju, pošto može biti ograničena samo na vreme interpretatora: on može pretendovati da daje konačnu interpretaciju za svoje vreme, kao i za prošla, ali ne i za buduće. Međutim, već samo odustajanje od vanvremenosti bitno menja smisao sveobuhvatnosti jer je vezuje za trenutno stanje istraživanja. Istoričar filozofije nema načina da dokaže da u njegovom vremenu obuhvatnija interpretacija nije moguća; to je samo empirijski utvrdivo, iz nekog sledećeg vremena. Utoliko je pretenzija na konačnu interpretaciju *za svoje vreme*, u skladu sa kvantitativnim karakterom sveobuhvatnosti.

Pošto, osim sveobuhvatnosti, i sistemsko mišljenje implicira koherentnost, slabljenje zahteva za koherentnošću neminovno se odražava i na sistemsko mišljenje. Kazali smo kako je jedino sistemskom interpretacijom moguće pokazati sistemsko mišljenje datog filozofa. Kako je to uskladio sa dopuštenom međusobnom nekoherentnošću interpretacije njegove misli? Zar interpretacije koje nisu u skladu sa sistemskom prirodom njegovog mišljenja, zar one nužnim načinom ne narušavaju sistemsku prirodu same interpretacije? Ne narušavaju je, ukoliko se zna gde je njihovo pravo mesto.

Bilo bi pogrešno ukoliko bi se pristup izložen u ovom tekstu razumeo kao poziv na nesistemsko interpretiranje sistemskih filozofa, jer naivno je verovati da je nešto takvo moguće. Radi se pre o tome da se *povrh* sistemske interpretacije, da se *nakon* nje potraži još nešto, naime oni putevi mišljenja koji su prisutni, ali koji nisu obuhvaćeni sistemom ili koji su mu suprotstavljeni. Jedino iz perspektive sistema moguće je videti šta on ne obuhvata; zato, tek nakon što se sistemskom interpretacijom pokaže sistemsko mišljenje filozofa, tek tada istoričar filozofije uopšte može potražiti i nesistemske puteve mišljenja. On više ne sme polaziti od pretpostavke da kod interpretiranog filozofa nema različitih puteva mišljenja, već, upravo suprotno, da nema samo jednog, kao što ga nikada ni nema. Ova pretpostavka ipak ima posledice tek nakon pokazivanja sistemske prirode datog filozofa.

Sve ovo ne postavlja dodatne zahteve pred istoričara filozofije: on i dalje može nastaviti sa svojom praksom razvijanja jedne interpretacije. Jedino što više ne sme jeste da zatvara drugačije puteve kada naiđe na njih.

Očito je da metafizička suština istorije filozofije biva obezmoćana, mada nikad obezmoćena, napuštanjem ideje o konačnoj interpretaciji i multiplikovanjem njenog onto-teo-loškog ustrojstva, odnosno dopuštanjem više ne nužno međusobno saglasnih interpretacija. Da se izrazimo slobodno, jedan od načina za pokušaj napuštanja onto-teo-logije možda može biti i što više onto-teo-logije.

*

Pristupom na čije smo obrise pokušali da ukažemo ovim tekstom istoričar filozofije čini relevantnim mnogo više istorijskofilozofskog materijala za svoje savremenike,

filozofe. Ako filozofija pokušava misliti postmetafizički, istorija filozofije u tome mora da je sledi. U suprotnom, neminovno je zatvaranje smisla istorije filozofije na početku XXI veka. Istoričar filozofije danas može biti savremen jedino ukoliko *povrh* svog dosadašnjeg rada traga i za nemetafizičkim putevima mišljenja, koje prošli filozofi jesu često otvarali ali retko sledili i koji su do sada bili periferni kako za filozofiju tako i za njene istoričare. Biti odgovoran prema filozofiji u njenoj istorijskoj dimenziji nikada ne znači samo odgovornost prema prošlim filozofima, već uvek i prema sopstvenom vremenu. Danas to znači otključavati nesleđene puteve mišljenja mrtvih filozofa, kako je to radio Hajdeger sa Grcima ili kako to radi Žan-Lik Marion sa Anselmom i Dekartom.⁵ Jedino na taj način istoričar filozofije može biti sa filozofom u zajedničkoj borbi za stvar mišljenja.

S druge strane, ovakvim pristupom prošli filozofi bivaju samo još više hvaljeni, jer se njihova misao pokazuje kao bogatija i otvorenija nego što bi to onto-teo-logija htela da prizna. Zato, posao postmetafizičkog istoričara filozofije, ipak, jeste da “lovi” mrtve filozofe u nedoslednostima, ali ne da bi ih ocenjivao, već da bi slavio otvorenost njihovog mišljenja i istorijskofilozofsku relevantnost te otvorenosti za nas. Bez straha da ćemo pogrešiti ili preterati, tvrdimo da nedoslednost filozofa i njegova istorijskofilozofska relevantnost stoje u direktnoj proporciji: što više nedoslednosti – to više relevantnosti.

Istoričar filozofije se, pri svemu ovome, zadovoljava time što je iznova potvrđen kao čuvar otvorenosti puteva mišljenja i(li) kao advokat mrtvih filozofa.

Na početku XXI veka, istorija filozofije kao filozofska disciplina stoji pred alternativom: ili će postati groblje znanja ili će pokušati biti savremena, tj. misliti postmetafizički. Istoričari filozofije moraju doneti odluku do čega im je više stalo: do njih samih ili do mrtvih filozofa, do sopstvenih interpretacija ili do čuvanja otvorenosti puteva mišljenja, do lenjosti mišljenja ili do (budućnosti) filozofije.

Predrag Milidrag
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

5 Up. Ž.-L. Marion, “Da li je ontološki dokaz ontološki? Dokaz po Anselmu i njegova metafizička interpretacija po Kantu”. *Filozofski godišnjak* 16 (2003): 239–56; *Sur le prisme métaphysique de Descartes*, Paris: Presses Universitaires de France, 1986.

Predrag Milidrag

On the Possibility/Possibilities of the History of Philosophy Today

(Summary)

The article discusses the philosophical presuppositions of the history of philosophy as a philosophical discipline on the example of the problem of interpreting mutually incoherent claims of a philosopher. The conclusion is that the constitution of these presuppositions is onto-theo-logical. The importance of the criteria of coherence and comprehensiveness for historic philosophical interpretation is analyzed. Finally, the idea of the possibility of a postmetaphysical history of philosophy as a philosophical discipline is exposed, viewed as the accumulation of understandings of various paths – followed and not followed alike – found in past philosophers.

KEY WORDS: history of philosophy, onto-theo-logy, postmetaphysical thinking.